

פרשת יתרו יהודה ראק

עשרת הדברים

א. הקדמה

מעל ארונות קודש בבתי הכנסיות רבים מתנשאת רשימה של עשרת הדברות. כולנו מכירים את עשרת הדברות לפי רשימה זו: "אנכי", "לא יהיה לך", "לא תשא" וכו'. בשיעור זה נראה שרשימה זו מציגה רק אחת מתוך ארבע אפשרויות שונות.

העובדה שאכן ישנם עשרה דיברות מפורשת בפסוקים רבים:

...ויכתב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים (שמות, פרק ל"ד, פסוק כ"ח).

ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים.

(דברים, פרק ד', פסוק י"ג).

ויכתב על הלחת כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל, ויתנם ה' אלי.

(דברים, פרק י', פסוק ד').

אם כן, מפורש שמה שכתב ה' על הלוחות מחולק לעשרה 'דברים'. בלשון מקרא הם "עשרה דברים", ובלשון חז"ל בדרך כלל "עשרת הדברות"¹.

ב. חלוקת עשרת הדברות

חלוקת הטעם העליון את עשרת הדברות

בעשרת הדברות, גם בפרשת יתרו וגם בפרשת ואתחנן, יש שתי מערכות של טעמי המקרא - הטעם העליון והטעם התחתון². הטעם העליון הוא בבלי במקורו, והתחתון - ארץ ישראלי. הטעם העליון נבדל מהתחתון מבחינת שיטת החלוקה לפסוקים. החלוקה לפסוקים נקבעת לפי טעם ה'סוף פסוק', או במינוח אחר - ה'סילוק'. הטעם העליון מחלק את הקטע של עשרת הדברות לעשרה פסוקים בדיוק. ברור, אם כן, שמגמת הטעם העליון כאן הוא להגדיר את עשרת הדברות.

לפי שנמשיך, נעיר הערה חשובה: בחלק גדול מהדפוסים (ובכללם תנ"ך קורן) יש כאן שיבושים בטעמי המקרא. לכן, לצורך כל הדיון בהמשך נסתמך על גרסת טעמי המקרא שבמהדורות המדוייקות⁴ (מוסד הרב קוק, חורב, כתר ירושלים). ניתן למצוא פעמים רבות את הטעם התחתון והטעם העליון מפורדים זה מזה בסוף החומש, בסוף התורה או בסוף התנ"ך.

בטעם העליון יש בדיוק עשרה סופי-פסוק ('סילוקים') בקטע של עשרת הדיברות. סוף-הפסוק הראשון הוא במילה "עבדים", והבא אחריו הוא במילה "מצותי". לפיכך, "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" הוא דיבר אחד, ו'לא יהיה לך... ולשמרי מצותי' הוא דיבר שני, וכן הלאה. חלוקה זו היא החלוקה המקובלת והקונבנציונלית.

מלבד טעמי המקרא שבמסורה של הטעם העליון, יש לחלוקה זו גם מקור מפורש בחז"ל. המכילתא דורשת את ההקבלות שבין דיברות הלוח הראשון לבין המקבילים להם מבחינת מיקומם בלוח השני:

כיצד נתנו עשרת הדברות? ה' על לוח זה וה' על לוח זה.

כתיב "אנכי ה' אלוקיך" וכנגדו "לא תרצח". מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם - מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך...

כתיב "לא יהיה לך", וכתיב כנגדו "לא תנאף". מגיד הכתוב...

כתיב "לא תשא את שם ה' אלוקיך לשוא", וכנגדו כתיב "לא תגנוב". מגיד הכתוב...

(מכילתא, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ח', ד"ה "כיצד").

כלומר, המכילתא סוברת שהדיבר הראשון הוא "אנוכי", והשני הוא "לא יהיה לך".

חלוקת הטעם התחתון את עשרת הדברות

נעבור לגישה שנייה לחלוקת עשרת הדיברות.

בחלוקה של הטעם התחתון, ישנם בקטע של עשרת הדיברות שנים-עשר פסוקים. אם כן, הטעם התחתון איננו מנסה לחלק את הקטע לעשרה דיברות. אף על פי כן, מן הסתם בעלי המסורה שייסדו כאן את הטעם התחתון לקחו בחשבון את העובדה שיש כאן עשרה דיברות. נבדוק מה היחס בין הדיברות לבין הפסוקים של הטעם התחתון.

בין עשרת הדיברות יש שלושה סוגי דיברות, מבחינת האורכים היחסיים שלהם: יש דיברות באורך 'רגיל' של פסוק; יש דיברות קצרות מאוד; ויש דיברות ארוכות מאוד.

4 וכדי למנוע בלבול, לא נציין את ציוני הפסוקים כאשר נדבר על עשרת הדברות.

1 כגון: מכילתא, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ח', ד"ה "כיצד".

2 שלוש האפשרויות שנביא לחלוקת עשרת הדברות מבוססות על מאמרו של מ"ר הרב מרדכי ברויאר ב'פרקי מועדות', עמ' 379 ואילך.

3 לשם הנוחות, ברוב הפעמים בהם נתייחס לעשרת הדברות נפנה לפסוקים של פרשת יתרו בלבד (שמות, פרק כ').

כל הנאמר בפרשת משפטים. היכן, אם כן, הם דברי הברית בעשרת הדיברות?

נשוב לשאלה זו בהמשך; תחילה נעבור לדון בנתינת הלוחות - אשר עליהם נכתבו 'עשרת הדברים'.

הלוחות, המשכן והשבת

בסוף פרשת משפטים נאמר

ויאמר ה' אל משה: עלה אלי ההרה, ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה

(פרק כ"ד, פסוק י"ב).

מטרת עליית משה להר, אם כן, היא קבלת הלוחות, עם 'התורה והמצוה' הכתובים עליהם, מידי ה'. עליית משה להר מתוארת מיד לאחר מכן בסוף פרק כ"ד. אם לא נסרס את הפרשיות⁷, הרי שמה שארע מייד בעקבות עליית משה להר מתואר בתחילת פרשת תרומה - ה' ציווה את משה על המשכן. ציווי המשכן, עם ספיחים שונים הקשורים למשכן, משתרעים על פני כל פרשות תרומה ותצוה, ואל תוך פרשת כי תשא - עד פרק ל"א פסוק י"א. לאחר מכן ה' מצווה את משה על השבת (פרק ל"א, פסוקים י"ב - י"ז). רק לאחר שה' סיים לדבר עם משה בענייני המשכן והשבת, הוא נתן לו את הלוחות:

ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת לחת אבן כתבים באצבע אלוקים.

(פרק ל"א, פסוק י"ח).

הדברים תמוהים: כמטרת עליית משה להר נזכרה רק נתינת הלוחות, בעוד בפועל קיבל את כל ציווי המשכן וציווי השבת. ייתכן אולי להסביר שציווי המשכן נאמר כאן משום שעל הלוחות להנתן בתוך הארון שבקדש הקדשים (פרק כ"ה, פסוקים ט"ז ו"א); אך מה עם השבת⁸? ועוד, אם אכן עניין המשכן נחוץ כל כך ללוחות, אז בהתחשב באורך של ציווי המשכן, האם לא היה ראוי שה' יזכיר למשה שגם עבור זה הוא עולה להר?

אם כן, ניצבים בפנינו קשיים בשלושה תחומים הקשורים ללוחות ולדיברות הכתובים עליהם: בחלוקת הדיברות לעשרה; בהבנת הדיברות כדברי ברית; ובהבנת תפקידי ציווי המשכן והשבת במעמד עליית משה להר, עלייה שתפקידה היא קבלת הלוחות.

מהם עשרת הדברים?

נראה שעלינו להבין את הביטוי "עשרת הדברים" בתורה באופן שונה לגמרי מן המקובל. נראה שעשרת ה"דברים"

אלקיך אל קנא... מתייחסים גם אליו, וממילא יש לכלול יחד עם "לא יהיה" (בניגוד לשיטת הטעם העליון); ואם המילים "אנכי... עבדים" הן דברי פתיחה כלליים, אז לא נראה להגדיר אותם כדיבר כלל (שוב בניגוד לשיטת הטעם העליון). קשיים אלו הם כנראה המניעים לגישת הפרשיות לאחד את כל הקטע הראשון לדיבר אחד, ולחלק את "לא תחמוד" לשניים, חרף הקושי בכך. בהמשך נראה שהאפשרות הרביעית בזיהוי הדיברות אינו צריך להתמודד עם קשיים אלו.

כל אחת משלוש הגישות שהבאנו עד כה מעוגנת באחד המנגנונים של המסורה, ושתי הגישות הראשונות אף זכו לביטוי מפורש בדברי חז"ל.

לאפשרות הרביעית, אותה נראה בהמשך, אין כל ביסוס מפורש במסורה, אך כפי שנראה, היא מעוגנת היטב בפשטי הפסוקים.

ג. 'דברי הברית'

עשרת הדיברות ודברי הברית

נחזור על הפסוקים בהם נזכר המושג 'עשרת הדברים'.

...ויכתב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים.

(שמות, פרק ל"ד, פסוק כ"ח).

ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לחות אבנים.

(דברים, פרק ד', פסוק י"ג).

ויכתב על הלחת כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל, ויתנם ה' אלי.

(דברים, פרק י', פסוק ד').

אם כן, "עשרת הדברים" הם "דברי הברית" (שמות, פרק ל"ד, פסוק כ"ח) שנכתבו תחילה על הלוחות הראשונים (דברים, פרק ד', פסוק י"ג) ולאחר מכן גם על הלוחות השניים (שמות ל"ד ודברים י').

באיזה מובן עשרת הדיברות הם 'דברי ברית'? יש, אמנם, בתוך עשרת הדיברות אזכורים של שכר ועונש (בסוף איסורי עבודה זרה, ובאיסור לא תשא), אבל אלו מתייחסים לדיברות ספציפיות וקשה לאפיין בהם את עשרת הדיברות ככלל. עשרת הדיברות מתאפיינות כמצוות (עשה ולא תעשה) יסודיות, לא כדברים העוסקים בברית בין ה' לעם ישראל.

אמנם, ניתן אולי לומר שנכרתה ברית על הדברים שבעשרת הדיברות (וגם זה טעון בירור), אבל משמעות הביטויים "דברי הברית" ו"בריתו אשר צוה אתכם" היא שדברים אלו הם עצמם דברי הברית, ולא שרק הם תכנים אשר תנאים של ברית חלים עליהם. זאת ועוד: בסוף פרשת משפטים (פרק כ"ד, פסוקים ג' - ז') נראה שברית סיני נכרתה גם על

7 כשיטת הרמב"ן.

8 העובדה שלומדים הלכות מסמיכות השבת לציווי המשכן איננה מספיקה כדי לענות על השאלה, כיוון שהלכות אלה אינן כתובות בפירוש בפסוקים, ובוודאי לא ניתן לראות בהן את עיקר תפקיד אזכור השבת כאן.

זהו הדיבור השלישי.

משה מספר לעם "את כל דברי ה' ואת כל המשפטים" (פרק כ"ד, פסוק ג') - כלומר, תכני הדיבור השני והדיבור השלישי לפי המניין שמנינו לעיל - והעם מקבל עליו את הדברים (שם). משה כותב דברים אלו בספר (פרק כ"ד, פסוק ד') המכונה "ספר הברית" (שם, פסוק ז'), ונערך טקס שלם של כריתת ברית על דברים אלו (פסוקים ד' - ח'). אם כן, הדיבור הראשון היה הצעת הברית, והדיבור השני והדיבור השלישי - אשר הופרדו בגלל בקשת העם לשמוע את המשך דברי ה' רק דרך משה - מהווים את עיקר תכני הברית.

אחרי טקס כריתת הברית על תכני הדיבורים הקודמים, משה מצטווה לעלות שוב אל ההר, כאשר מטרת העלייה היא "ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם" לקבל את הלוחות (פרק כ"ד, פסוק י"ב), והוא אכן עולה (פרק כ"ד, פסוקים י"ג - י"ח). לפי המהלך המוצע עתה, "התורה והמצוה" אינן "עשרת הדיברות" שה' כבר אמר קודם לכן, אלא דברים חדשים שה' עתיד לצוות את משה בהר, הכתובים גם הם על הלוחות.

כאמור, ה' מצווה את משה בהר על המשכן (פרקים כ"ה - כ"ו) ועל השבת (פרק ל"א, פסוקים י"ב - י"ז). שאלנו לעיל מדוע ציוויים אלו נכנסים כאן. התשובה היא שהמשכן והשבת הם שני מנגנונים אשר תפקידם המתבטא בפרשיות אלו הוא לשמר ולהנציח את הברית. כיוון שכך, הם נכתבים על לוחות הברית.

מה הבסיס לכך שתפקיד המשכן והשבת הוא לשמר ולהנציח את הברית? אשר למשכן, זוהי העובדה שהלוחות ניתנים במרכז המשכן, בתוך הארון. בפרשיה העוסקת בעשיית הארון, משתמע שתכלית הארון היא השכנת הלוחות: אחרי פרטי עשיית הארון כתוב: "ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה, ואל הארון תתן את העדת אשר אתן אליך" (פרק כ"ה, פסוק כ"א). ברור שניתן לכסות ולסגור את הארון בכפרות רק אחרי נתינת הלוחות בתוכו, ואף על פי כן הפסוק כתוב בסדר הפוך, משום שהסדר הוא תכליתי ולא כרונולוגי. במרכז המשכן נמצאים, בעצם, הלוחות אשר כתובים עליהם עשרת דברי ברית סיני.

אשר לשבת - השבת המתוארת בציווי זה למשה מייד אחרי ציווי המשכן היא אות לברית שבין ה' לעם ישראל:

...כי אות הוא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם... ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם.
(פרק ל"א, פסוקים י"ג - ט"ז).

כמה דיבורים יש במשכן ובשבת - כלומר, כמה פעמים נאמר לאורך ציוויים אלו "ויאמר/וידבר ה' אל משה"? פרשות תרומה ותצווה יחד הם דיבור אחד ארוך - הדיבור הרביעי מתוך עשרת הדברים (פרק כ"ה - פרק ל' פסוק י'). בפרשת כי תשא יש עוד חמשה דיבורים השייכים לציווי המשכן - מחצית השקל (פרק ל' פסוק י"א), הכיור (שם, פסוק י"א), שמן המשחה (פסוק כ"ב), הקטורת (פסוק ל"ד),

הם עשרה דיבורים שונים של ה', כולם דיבורי ברית, בעניין ברית סיני - הצעתה, תכניה ושימורה. חז"ל והמסורה שכינו בשם "עשרת הדיברות" את הקטע המצוות מ"אנכי" עד "לא תחמוד" רצו להדגיש, כנראה, את היסודיות של המצוות הללו; אבל מבחינת פשט הפסוקים, נראה ש"עשרת הדברים" שהתורה מדברת עליהם הם עשרה דיבורים שונים של ה' בענייני הברית.

נעקוב אחרי סיפור ברית סיני, ונראה שאכן יש עשרה דיבורים משמעותיים בעניין הברית.

מייד עם הגיע בני ישראל לסיני, ה' הציע את ברית סיני:

ומשה עלה אל האלוקים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל:

אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי:

ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ:

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל.

(שמות, פרק י"ט, פסוקים ג' - ו').

זהו דיבור הברית הראשון מעשרת הדיבורים.

לאחר מכן משה משיב לה' את תשובת העם, וה' מצווה את משה על ההכנות למעמד הר סיני (פסוקים ז' - כ"ה). הכנות אלה קשורות לאירוע הנקודתי של הר סיני, ולא נצרכות באופן ישיר לדורות, ולא נכלול אותן בעשרת הדברים.

במעמד הר סיני עצמו, ה' אומר לעם את מה שמקובל בתור עשרת הדיברות - מ"אנכי" עד "לא תחמוד" (פרק כ', פסוקים א' - ג'). לפי מהלכנו הנוכחי, אין לראות בקטע זה רשימה של עשרה פריטים (וכפי שראינו - קשה באופן סביר לחלק את הקטע ליותר מתשעה פריטים), אלא קטע רציף, שאמנם כולל מספר עניינים, אך אין צורך לראותו כרשימה סדורה מוגדרת. הקטע פותח ביסודות של מלכות ה' על עם ישראל ("אלקייך") המושתתת על יציאת מצרים, עם איסורים לפגוע ביחס זה; ממשיך בזכירת שבת בראשית, ועמה האמונה בבריאת שמים וארץ; וממשיך בסדרה של מצוות בסיסיות לקיום חברתי.

זהו הדיבור השני מעשרת הדברים.

בשלב זה העם מבקש לשמוע את דברי ה' דרך משה ולא באופן ישיר, ומשה נענה להם (פרק כ', פסוקים י"ד - י"ז). המשך דברי ה' נאמרים למשה, בדיבור חדש. דיבור זה הוא ארוך, והוא כולל: מסקנות ממעמד הר סיני לעניין שלילת עשיית דמויות של ה', ולעניין היות המזבח כמקום עבודה הייצוג המתאים של השכינה (פרק כ', פסוקים י"ח - כ"ב); משפטים אשר יונחו לפני הדיינים שנתמנו בתחילת פרשת יתרו, ואשר לצורך תפקודם זקוקים למשפטים קבועים ומצוות שונות (פרק כ"א, פסוקים א' - כ"ג, ו"ט); ותכניות לקראת הכניסה לארץ (פרק כ"ג, פסוקים כ' - ל"ג).

ובצלאל (פרק ל"א, פסוק א'). אלו הם הדיבורים החמישי עד התשיעי מתוך עשרת הדברים. השבת היא הדיבור העשירי. בסך הכל נמצאו עשרה דיבורים של ה' בעניין ברית סיני, הכוללים את הצעת הברית (1), תכני הברית (2-3), האמצעים לשימורה ולהנצחתה: המשכן (4-9) והשבת (10). ומייד לאחר שנשלמו עשרת הדברים, דברי הברית הכתובים על לוחות הברית כתוב

ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת לחת אבן כתבים באצבע אלוקים.

(פרק ל"א, פסוק י"ח).

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון וליהודה ראק, תשס"ט *

* לשאלות והערות ניתן לפנות ליהודה ראק בדוא"ל *

* yrock20@gmail.com *

* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *

* *

* בית המדרש הוירטואלי *

* מיסודו של *

* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* *